

PLESOVI S MAČEVIMA U HRVATSKOJ

Prepoznatljivi dio tradicije i folklora

Različitost vrsta mačevnih plesova koji su se plesali i još se uvijek plešu, nameću potrebu za njihovim sustavnim očuvanjem i suvremenom prezentacijom. O njihovoj važnosti u Hrvatskoj govori i činjenica da su sve vrste plesova s mačevima zastupljene u - Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske

David "Sensei" Stainko,
prof. kineziologije

ZNAČAJAN DIO hrvatske baštine su razna tradicijska plesna zbivanja, a unutar njih posebnu cjelinu čine plesovi s mačevima. Mačevni plesovi u Hrvatskoj imaju iznimno dugu tradiciju. Najpoznatiji plesovi s mačevima (uglavnom sabljama) u Hrvatskoj su svakako moreška i kumpanja (družba), ali u Hrvatskoj ima i drugih plesova s mačevima koji se plešu u različitim krajevima Hrvatske. Plesovi s mačevima osobito su rašireni u Istri, Krku (Tanac), Pagu ("Robinja"), Zadru, Trogiru, Splitu, Korčuli, Lastovu (Pokladarsko kolo), Visu, Pelješcu, Dubrovniku i okolici. U Preloškim svatovima u Međimurju, muškarci plešu s u zrak podignutim sabljama. U Podravini se plesao poznati ples, tzv. "Hajdučki ples" sa sabljama dok je u Slavoniji poznat ples s mačevima "Ples kraljica", koje za vrijeme blagdana "Duhovi" izvode djevojke obilazeći selo isukanim sabljama. Također postoje i plesovi koji se danas plešu s maramama, a izvorno su se plesali s oružjem, tj. mačevima (sabljama).

Plesovi s mačevima dijele se na bojne, lančane i tzv. "svadbene" mačevne plesove. Tako se uz povijesne vijesti o izvedbama moreški u dalmatinskim

gradovima (Zadru, Trogiru, Splitu, Hvaru i Dubrovniku), često spominju i cerchiate - lančani plesovi s obručima (lukovima). Njih su također prema povijesnim kronikama (koje se odnose na Split 1807., 1818., 1822.) izvodila pojedina obrtnička društva. Na sjevernom dijelu Jadrana - u Istri u 17. stoljeću, taj tip plesova zvali su della verdura. Za razliku od plesova s obručima, koji se danas u nas više ne izvode, a spominju ih povijesni izvori, lančani plesovi koji se izvode su mačevni plesovi korčulanskih kumpanja, kao i mačevni pokladarski ples na otoku Lastovu. Od mnogih hrvatskih plesova s mačevima izdvojit ćemo dva koja su se održala do današnjih dana kao prepoznatljivi dio tradicije i folklora.

Moreška - Bojni ples s mačevima

Moreška je bojni ples s mačevima za koji se smatra da je nastao u Srednjem vijeku (14. st.), kao bojni ples Maura ili Mora, a od kojih su ga kasnije preuzeli Španjolci. Nakon stoljetnih borbi, Mauri su 1492. protjerani iz Španjolske, a ta je konačna pobjeda duboko odjeknula u Španjolskoj, pa tako i Moreška simbolizira ovu pobjedu kršćana nad Maurima. Iz Španjolske se Moreška proširila u mediteranske zemlje, zatim na Korziku, u Italiju, Flandriju i Englesku. U pojedinim zemljama dobila je različitu simboliku, kao što je oslobođanje Jeruzalema, osvajanje korzičkih gradova ili viteške borbe za ženu. Ponekad se Moreška igrala između činova

Foto: TZ Grada Korčule

drame, potom kao međuigra između pojedinih komada ili na kraju različitih svečanosti. Moreška se također izvodi u nekim komadima i operama koje s Maurima nemaju nikakve veze. U nekim moreškama je bojni ples dio dramske radnje, a u nekima se izvodi samostalno. U Dalmaciji su od davnina bili rašireni različiti plesovi i igre s mačevima, a među njima posebno se isticala moreška koja se igrala u Korčuli, Zadru, Šibeniku, Splitu, Trogiru, Hvaru, Visu, Dubrovniku i Budvi.

Do danas se taj ples zadržao jedino u gradu Korčuli, kao hrvatska baština borilačkih umijeća. Hrvatski tekst moreške potječe s kraja 15. st., a prema istraživanjima Vinka Foretića, moreška se u Korčuli igrala već od 17. st., a najprije se izvodila pred ulaznim vratima u grad, a poslije i na različitim mjestima u samom gradu i to svake treće godine, 29. srpnja na dan Sv. Todora, zaštitnika grada Korčule. U novije vrijeme Moreška se igra svake godine, pa i po nekoliko puta godišnje, prigodom 202 različitih folklornih i turističkih priredbi. U davnini su plesački zborovi korčulanske moreške nastupali kao samostalno tijelo. Od 1839. ples se izvodio kao sekcija u Hrvatskom sokolu, a od 1921. kao sekcija Jugoslavenskog sokola. Od 1946. moreška se pleše i izvodi kao sekcija Radničkog kulturno-umjetničkog društva Korčula, a danas kao sekcija Hrvatskog kulturno-umjetničkog društva Korčula. Korčulanska moreška sastoji se od kratkog dramskog teksta i bojnog plesa. Za tekst se smatra da ga je spjevao nepoznati pjesnik koji je potpao pod utjecaj dubrovačkog književnog jezika.

Međutim, u Korčuli se stihovi teksta na ikavskom govoru šire većim dijelom usmenom predajom, tako da je moreška poprimila karakter narodne pjesme. Sadržaj korčulanske moreške zasniva se na viteškoj borbi za ženu. Crni Moro, sin arapskog cara, otima Osmanu, bijelom turskom caru, vjerenicu. Nakon prepirke oni se dogovore da će njihove vojske za djevojku voditi rat. Tko pobijedi, pripast će mu djevojka. Taj je boj u moreški prikazan bojnim plesom s mačevima. Na Korčuli narod naziva Mora "crnim kraljem", a Osmana "bijelim kraljem". Kada "bijeli" u boju pobijedi, svi "crni" padnu na zemlju, a "bijeli" barjaktar u znak pobjede iznad njih maše zastavom. Jedino "crni kralj" nikada ne padne, nego klekne kao da je ranjen. Moreška je bila sastavljena od devet figura od kojih je svaka imala svoj poseban naziv, a s vremenom se nešto izmijenila

pa danas ima 12 figura. Zbor moreškanata broji ukupno 24 osobe, od kojih je na svakoj strani po jedan kralj. K tome dolazi još i "bula" kao jedina ženska osoba, a svaka vojska ima i barjaktara koji predvodi svoju četvu. Moreška se izvodila uz pjevanje ili pratnju instrumenata, no nije poznato kakva je bila melodija prvotne korčulanske moreške niti koji su je instrumenti pratili. Vjerojatno su to bile gajde, zvane mišnjice.

Potkraj 19. st. morešku je pratila limena glazba, a melodija se zasnivala na orijentalnim motivima. Za igru "crnog kralja" koja se zvala svida, tj. izazov, postojala je posebna melodija, dok su se sve ostale figure izvodile na jednu melodiju. Hrvatski kompozitor Krsto Odak napi-

Kumpanija je ples s mačevima koji se uz dijaloge u stihovima i uz pratnju bubnja i gajda (mišnica), izvodi kao spomen na nekadašnje borbe s gusarima

sao je 1933. novu melodiju uz koju se i danas igra moreška uz pratnju limenih instrumenata, uz mijeh i bubanj. Ne postoje pisane upute za izvođenje plesnih figura niti za način rukovanja oružjem, tj. mačem. Znanje o tome prenosi se predajom i učenjem od malih nogu, a neke su figure modificirane u odnosu na izvorne tehnike. Djeca gledanjem te vježbanjem uče pokrete te cijele figure, a kada odrastu i kada se pokaže potreba za popunjavanjem zbora (družine), najspособniji od njih primaju se za moreškante. Posebna je čast biti moreškant, a osobito primiti ulogu crnoga kralja koji mora vrlo dobro poznavati igru i na kojeg se u igri stavljaju najveći fizički zahtjevi. Za bijele vojnike izabiru se rastom viši igrači, a za crne niži. Moreškanti obično dugo vremena ostaju u sastavu svojega zbora pa je tako, primjerice, Ivo Kalogjera igrao ulogu crnoga kralja od 1921. do 1946.

Moreškanti se u igri "bore" s dva mača, španjolskim i talijanskim, tako da drže mač u desnoj, a bodež u lijevoj ruci. U svakoj ruci drži se po jedan mač ukupne težine 80 kg. Nekada se u desnoj ruci držao dulji, a u lijevoj kraći mač (što je ispravno i izvorno).

Danas su oba mača jednake dužine, a načinjeni su od mekanoga željeza s drvenom drškom i branikom od čvršćega lima. Lit im je široka 20 mm, a pri samom vrhu proširena na 30 mm i skošena u šiljak. Od silovitih udaraca lit znade ponekad i puknuti, a zbog slabije oblikovanog branika na dršci mača moreškanti se znaju često i ranjavati po ruci. Zbog takvih mogućih nezgoda (udarac, posjekotina), u momčadi mora uvijek biti desetak rezervnih igrača. Crni igrači igraju uglavnom sa spuštenim rukama i mačevima, a u borbi napadaju i bodu odozdo, dok bijeli igraju s uzdignutim rukama i udaraju mačevima odozgo. Crni stalno napadaju, a bijeli se uglavnom brane i uzvraćaju napade udarcima odozgo, osim u četvrtoj figuri, kada prelaze u napad. Svi udarci su uvijek zadani snažno, silovito i izravno, bez zavaravanja protivnika. Moreškanti su obučeni u bogatu, vrlo slikovitu starinsku nošnju, pretežno crvene i crne boje. Oni koji igraju crnoga kralja i crnu vojsku, prije nastupa se namažu crnom bojom. Moreškanti se sastaju svega petnaestak dana prije izvođenja moreške da bi utvrdili već odavna poznate pokrete, a vježbaju obično jedan sat predvečer, i to drvenim palicama. Nekada je moreška trajala oko 75 minuta i ispunjavala je cijelo večer. Tada je svaki moreškant izvodio određeni ples, borio se s moreškantima protivničke "vojske". Tako se jedan bijeli borio s dvanaest crnih moreškanata, tako da je u jednoj figuri bilo 12 prijelaza. Danas se moreška često izvodi u sklopu šireg folklornog programa, obično s drugim zborovima i plesачima narodnih pjesama. Upravo radi toga je trajanje današnje moreške skraćeno i cijela igra traje oko 30 minuta.

Kumpanija (Moštra)

Kumpanija je ples s mačevima koji se uz dijaloge u stihovima i uz pratnju bubnja i gajda (mišnica), izvodi kao spomen na nekadašnje borbe s gusarima. Poviješću ovoga staroga plesa kod nas su se najviše bavili Vid Vuletić-Vukasović, Franko Cetinić, Vinko Foretić i Ivan Ivančan. U starije doba kumpanije su imale šire značenje - to su bila određena društva za međusobna pomaganja kod gospodarskih poslova, a pogotovo prilikom gusarskih napada. Iz godine 1620. sačuvan je statut kumpanije sela Žrnova u kojemu se navodi 16 zakona kumpanije prema kojima se trebaju vladati članovi toga društva. Na početku statuta donose

se općenita načela kao primjerice "mir, ljubav, respekt i posluš". U kumpanijama su sudjelovali isključivo seljaci. Članovi toga društva su si međusobno pomagali u obrađivanju zemlje, a u pokladno vrijeme uspostavili bi prividnu vlast u selu izvedeći ples s mačevima i odsijecali glavu volu kao što su je nekad sjekli neprijatelju. Mač kojim se sjekla glava volu bio je težak sedam kilograma. Ako je vojvoda odsjekao volu glavu jednim udarcem, bila je to čast za cijelo selo. U vrijeme poklada ponekad se običaj odsijecanja glave volu ponavljao i do tri puta, tako da se i po nekoliko puta priređivala večera za cijeli skup na kojoj je znalo biti i do stotinu osoba. U novije vrijeme, odsijecanje glave volu zamijenjeno je trganjem naranče.

Kumpanija se igrala i u one dane kada su se slavili zaštitnici pojedinih sela. Danas se ples kumpanija izvodi samo na otoku Korčuli i to u mjestima Žrnovu i Blatu. Plesne figure u svim selima u osnovi jednake, razlikuju se samo u pojedinostima, kao primjerice u broju izvođača ili nazivima figura. Sam ples nazivao se u Blatu i Veloj Luci bojnim plesom, u Žrnovu, Pupnatu i Smokvici moštrom, a u Čari kumpanijom. Danas je uglavnom poznat pod nazivom kumpanija. Broj kumpanjola (plesaća) kreće se između 11 i 28. Glavna osoba u kumpaniji je kapetan koji mora imati što veći ugled u selu i mora znati najbolje plesati. Barjaktar (alfir) treba biti lagan, visok i naročito jake ruke da bi mogao što bolje mahati zastavom. Potom dolaze redom po veličini ostali

vojnici oboružani mačevima, a najviši od njih nosi koplje, sljedeći iza njega buzdovan. Posljednji ide kapural koji treba biti lagan, okretan i brz, te odličan plesač; on jedini nosi sablju. Poseban plesač, srdar ima zadatak da s isukanom sabljom pazi da kod mačevanja ne bi došlo do ranjavanja. Ispred kumpanjona ide bubnjar, a za vrijeme plesa svira gajdaš. Kumpanjoli plešu u starim narodnim nošnjama, dok je kapural obučen u uniformu Napoleonova oficira.

U opremu kumpanjola ide zastava (barjak), dugačka tri, a široka dva metra, mač dužine jedan metar, oštar s obje strane, koplje (srzentina) dugo od dva do dva i pol metra, koje završava dvostrukim križem na koji se zatakne naranča, a omotano je trobojnom vrpcom, tzv. hrvaticom. Buzdovan je od mjedi veličine šake s deset plitkih čavala i drškom dugom 66 cm, zatim gajde (mišnice) i bubanj. Kod mačevanja mač se ne smije držati pljoštice jer bi lit mogla puknuti od protivnikova udarca. Također se ne smije lupati ni mačem o mač nego se udarci samo fintiraju i markiraju. Od 14 plesnih figura (ponegdje 18) kumpanije nekoliko je osobito živih i slikovitih. Plesači, primjerice, stoje licem u lice s mačevima ispruženima prema naprijed tako da svaki uhvati vrh mača kumpanjola koji mu stoji sučelice. Kapetan prođe ispred barjaktareva mača, a za njim pođu redom svi plesači. Plesači kumpanjoli dvoglasno pjevaju (popivaju) uz pratnju mišnica i bubnja. Nakon prolaznja i okretanja za 180 stupnjeva, svi skupno prijeđu na poskok, te s jednog kraja

trga na drugi tri puta dođu pred "kralja". Ondje počinje "odmotavanje", a zatim kapetan, barjaktar i kapural izvedu igru mačevima. Ta se figura zove prekrizivanje mača ili vezivanje. U figuri koja se zove između mačeva, plesači stoje u dva reda licem u lice. U određenom trenu svaki drugi od njih spusti svoj mač na 20 cm vodoravno od zemlje, a suprotni kumpanjol podigne mač vodoravno iznad glave. Kapetan plešući prolazi iznad donjih i ispod gornjih mačeva. Ostali ga plesači slijede i tako "odmotavaju" zaplet. U figuri zvanoj dupla kosa, kapetan s barjaktarem i oficirom načini dva mosta ispod kojih prolaze svi plesači.

Među najteže figure spadaju i preskoci preko mača. U plesu kumpanjoli spuštaju mačeve do zemlje ili ih posve spuste na tlo, pa ih preskoče i ponovo prihvaćaju. U figuri moštra ukolba mačevanje se izvodi uz pratnju bubnja i skupno i u parovima, a u figuri moštra u dva reda kapetan i kapural mačuju se u sredini između dva reda vojnika (kumpanjola). Nekad se smatralo posebnim junaštvom da se u igri izdrži što dulje pa su se plesne figure ponavljale i po nekoliko puta, tako da je cijeli ples znao trajati i dva do tri sata bez prestanka što je zahtijevalo izuzetnu izdržljivost plesača. Danas izvođenje kumpanije traje obično oko pola sata, kao skraćeni program plesa prigodan za turiste, tj. gledatelje. Nekada se u svim mjestima izuzevši Žrnovo nakon plesa s mačevima nastavljao ples u parovima, bez oružja, uz pratnju gajda u kojima sudjeluju i žene, uglavnom najbliža rodbina kumpanjola. U Blatu se taj ples zove blatski tanac, u Pupnatu stari bal, a u Čari i Smokvici tanac. Ples tanac danas se pleše i u drugim krajevima Hrvatske, iako je u mnogim mjestima ples kumpanija zaboravljen, a u nekima se nije nikada niti plesao. U nekim selima na Korčuli, kao npr. u Prvom selu i Postrani, postojale su i dječje kumpanije koje su izvodile isti program kao i prave kumpanije; nosili su barjak, plesali i sjekli glavu, naravno ne volu nego pijetlu ili čak i kozliču. To se smatralo prvim vježbama za postajanjem pravim plesačem, kumpanjonom.

Različitost vrsta mačevnih plesova koji su se plesali i još se uvijek plešu, nameću potrebu za njihovim sustavnim očuvanjem i suvremenom prezentacijom. O njihovoj važnosti u Hrvatskoj govori i činjenica da su sve vrste plesova s mačevima zastupljeni u - Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske. ■